

DEN ONDA CIRKELN

Anders Fänge söker efter de faktorer i Afghanistans historia som ligger bakom att landet är och så länge har varit drabbat av väpnade konflikter.

TEXT **ANDERS FÄNGE** STYRELSEMEDLEM FÖR SAK OCH SAKs TIDIGARE LANDCHEF I AFGHANISTAN.

Konflikterna i Afghanistan tycks inte ha någon ände. Den pågående omgången med strider, som går i varandra, började 1978 med mjahe-dins krig mot kommunistregimen och den sovjetiska ockupationen på 1980-talet. Sedan följde ett kort men intensivt inbördeskrig, som avlöstes av talibanregimen i mitten av 1990-talet. Därefter var det krig mellan den och den så kallade Nordalliansen.

Ett tag såg det ut som om Taliban var på väg att dra det längsta sträet, men i en dramatisk vändning efter attacken i New York den 11 september 2001 ingrep USA på Nordalliansens sida. Taliban kollapsade och en regering ledd av Hamid Karzai tillsattes. En stor internationell utvecklingsinsats kom igång och en kort period av förhoppningar och relativ fred infann sig. Men redan 2006 stod det klart att Taliban hade kommit tillbaka

Taliban används av skribenten som namnet på hela talibanrörelsen. De består av olika grupper men majoriteten erkänner Mullah Omar som sin ledare och är överrens om flera strategiska mål. Exempelvis att bedriva krig mot regeringen och dess internationella allierade samt att återupprätta det Islamiska emiratet i Afghanistan. Därmed kan de betraktas som en rörelse med ett namn: Taliban. Man kan också säga talibanerna.

Mujahedin är en benämning på olika islamistiska grupper i modern tid. I afghanska sammanhang syftar det oftast på gerillasoldater som bekämpade sovjetiska invasionsstyrkor under afghansk-sovjetiska kriget 1979-1989.

som en väpnad upprorsrörelse. Först i de södra och östra provinserna, och senare i allt större områden i norr och väster.

Tre hinder för statsbygge

Det finns givetvis flera direkta orsaker till krigen i Afghanistan, som till exempel politiska och ekonomiska maktintressen, ideologier och missnöje bland inhemska politiska aktörer, grannländer och stormakter. Emellertid, om man ser tillbaka i historien bortom 1978 och de spel som kretsar kring dagspolitiken och egenintressena blir det möjligt att urskilja faktorer som ger en förklaring varför Afghanistan är och har varit så drabbat av väpnade konflikter.

En av de mera grundläggande är frågan om staten, eller snarare de försök som gjorts att få till stånd en fungerande stat. Alltsedan den afghanska nationen kom till i mitten på 1700-talet har afghanska härskare försökt utöka sin kontroll över hela landet och dess folk. De har helt enkelt försökt att bygga en stat. Några av dem har haft viss framgång, de flesta har misslyckats och samtliga har fått kämpa med flera mycket svåra hinder. Under mitten av 1800-talet började internationella stormakter komma in i bilden, och de har sedan dess försökt påskynda och stödja statsbygget i Afghanistan. Detta utifrån sina olika egenintressen och medel, men utan större framgång.

Vilka är då hindren för ett lyckat statsbygge i Afghanistan? För det första är Afghanistan ett fattigt land. Endast 12 procent av landets yta är odlingsbar, vilket kan jämföras med omkring 50 procent i de större staterna i Europa. Majoriteten av befolkningen består av bönder som huvudsakligen driver jordbruk för självförsörjning. De producerar alltså inte överskott som kan användas för investeringar eller ge skatteintäkter till staten.

För det andra är Afghanistan ett land utan kust och med en mycket svår topografi. De få vägarna och de stora otillgängliga områdena försvårar kommunikation, handel och ekonomisk utveckling. Det medför också mindre inkomstmöjligheter för centralmakten.

Historiskt sett har de afghanska härskande eliterna helt enkelt inte haft råd att bygga en tillräckligt stark stat för att kontrollera hela landet och förena befolkningen och lokala maktgrupper i ett nationellt administrativt system. Åtminstone inte med inhemska ekonomiska medel. Såväl historiska arkiv som modern statistik visar tydligt att de afghanska regeringarnas inkomster i form av skatter, tullar och andra avgifter inte varit tillräckligt stora för att bygga ens en rudimentär statlig administration – för att inte tala om rättsväsen, polis och armé.

För det tredje, och inte minst viktigt, har stora delar av landsbygden en tradition av relativ självständighet. Stamledare och etniska grupper (framför allt Hazarer), det muslimska prästerskapet, jordägare och andra lokala maktgrupper har ofta lyckats mobilisera massan av fattiga bönder i sitt motstånd mot en alltför stark centralmakt. Religionen har dessutom haft en särskilt viktig roll, eftersom delar av det konservativa muslimska prästerskapet har framställt den härskande elitens strävan att bygga en modern stat som en antiislamsk ideologi importerad från Väst.

Denna spänning mellan modernism och traditionalism, mellan stat och samhälle samt mellan en urban utbildad elit och en huvudsakligen konservativ landsbygdsbefolkning, går som en röd tråd genom Afghanistans historia, och har orsakat uppror och inbördeskrig – ofta med en eller flera av de stridande parterna fått stöd av främmande makt.

Brittiskt fiasko

En vändpunkt i försöken att bygga en afghansk stat kom i slutet av 1800-talet, men föregicks av två krig som orsakades av att Storbritannien angrep Afghanistan i syfte att förebygga

att Tsarryssland expanderade i riktning mot det brittiska väldet i Indien. Bägge krigen blev till militära och politiska fiaskon för britterna, som inte lyckades i sitt uppsåt att installera en undergiven regim i Afghanistan. Efter det andra kriget 1878–1880 övergav Storbritannien sin erövringspolitik, och valde i stället att satsa på den nye afghanska emiren Abdur Rahman. Det uttalade syftet var att assistera honom ekonomiskt och militärt till att ta full kontroll över Afghanistan, och därmed få landet att fungera som en buffert mellan Tsarryssland och britterna i Indien.

Det brittiska stödet till Abdur Rahman utgjorde ungefär 40 procent av hans regerings inkomster, och gjorde det möjligt för honom att bygga en stark armé och polisstyrka. Dessa använde han skoningslöst till att underkuva pashtunska stammar, andra etniska grupper och lokala makthavare som motsatte sig statens ökade kontroll. Under emirens drygt 20 år vid makten (1880–1901) utbröt 40 uppror, varav 10 betraktas som större. Abdur Rahman krossade dem urskiljningslöst, dels med väpnat våld, dels med en söndra och härska-taktik. Han inordnade det muslimska prästerskapet under statlig kontroll och byggde upp en liten men tämligen effektiv statlig administration. Dock brydde han sig aldrig om att etablera ett utbildningssystem eller att bygga upp infrastrukturen. Han ansåg att bättre vägar och järnvägsförbindelser över gränserna var ett hot mot Afghanistans självständighet. Att det också innebar mindre möjligheter till handel och ekonomisk utveckling, och följaktligen mindre inhemska inkomster för staten, verkar han inte ha tagit med i beräkningen.

Med det brittiska stödet lade alltså Abdur Rahman grunden till en modern afghansk stat. Det skedde med hjälp av ett brutalt förtryck som kostade många människors livet. Vid hans död 1901 var det aktiva motståndet mot den framväxande staten betydligt försvagat, men det berodde mer på rädsla för emirens hänsynslösa makt än på samförstånd. Motståndet hos de pashtunska stammarna, andra etniska grupper, det muslimska prästerskapet, jordägare och andra lokala makthavare fanns dock fortfarande kvar.

Tre reformförsök, tre uppror

Århundradet efter Abdur Rahmans styre fortsatte kampen mellan centralmakten och befolkningen. De afghanska regeringarna lyckades inte etablera en stat som var finansierad av inhemska inkomstkällor. I stället kom den afghanska staten att utnyttja spänningen mellan internationella stormakter för att få utländskt stöd i form av subsidier, militär assistans och utvecklingshjälp. Hjälpen utifrån bidrog paradoxalt nog till att de afghanska regeringarna inte gjorde några större ansträngningar

att öka sina inkomster från skatter och andra avgifter. Resultatet blev en i högsta grad centraliserad stat som nöjde sig med att främja modernisering främst i de större städerna, där det långsamt började växa fram en liten utbildad medelklass. De allra flesta afghaner på landsbygden fortsatte att leva under samma fattiga förhållanden som tidigare, och med samma traditionella tänkesätt och delvis självständiga maktstrukturer som under tidigare århundraden.

Från Abdur Rahmans död 1901 fram till i dag har det funnits 14 statsöverhuvuden i Afghanistan.¹ Till följd av uppror, statskupper, inbördeskrig, utländsk militär intervention och ett par enskilda politiska handlingar mördades sju av dessa kungar och presidenter, medan fyra tvingades på flykt. Bara tre har avgått mer eller mindre frivilligt. En av dem är Hamid Karzai, som inte fick ställa upp för omval eftersom han redan suttit två mandatperioder. Uppenbarligen är jobbet som afghansk

Spänningen har orsakat uppror och inbördeskrig där minst en av de stridande parterna fått stöd av en främmande makt.

statschef tämligen riskfyllt och inte särskilt hälsosamt. I ett vidare perspektiv speglar det statens svaghet och den turbulenta politiska dansen kring denna.

Under samma tidsperiod, försökte afghanska regeringar vid tre tillfällen radikalt utvidga statsmakten genom ambitiösa reformprogram. Två av dessa försök gjordes med massivt stöd av supermakter, bland annat i form av närvaro av utländska militära trupper på plats i landet. Motiven och politiken bakom samtliga försök har till stora delar varit olikartade, men de har ett par fundamentala beståndsdelar gemensamt. Först att avsikten var att på kort tid omvandla Afghanistan till en modernt land i linje med västerländska idéer om stat och samhälle och, för det andra, att de radikala reformprogrammen orsakade väpnade uppror.

Det första försöket var 1928, då Kung Amanullahs radikala reformprogram orsakade ett uppror som tvingade honom till att abdikera. Det andra var mujahedins uppror mot den kommunistiska regeringen, dess radikala reformprogram, och den sovjetiska ockupationen 1978–1992. Det tredje är upproret mot den afghanska regeringen ledd av Hamid Karzai, med stöd av en internationell koalition ledd av USA.

Motiven och politiken bakom dessa uppror skiljer sig åt på flera sätt är inte heller iden-

tiska. Revolten mot Amanullah bars huvudsakligen upp av de östra pashtunska stammarna och Ulema, det muslimska prästerskapet. Mujahedins uppror på 1980-talet hade mer av sitt politiska ledarskap inom den moderna islamiströrelsen, som kan spåra sitt ursprung till det muslimska brödraskapets ideologi som i Afghanistan växte fram på universiteten på 1960- och 70-talen. Talibanrörelsen representerar precis som mujahedin en radikal, anti-imperialistisk islamsk ideologi, men av ett mera traditionellt slag som dessutom är uppblandat med pashtunska folkliga traditioner.

Däremot hade alla tre upproren det gemensamt att de var ledda av grupper och individer som gjorde anspråk på religiösa och i viss mån nationella meriter. Vidare att de hävdade att centralmaktens reformer var baserade på en utländsk och anti-islamsk ideologi, att regeringarna bestod av otrogna och förrädare, och att deras utländska allierade var ockupanter med målet att förstöra islam och Afghanistans nationella oberoende.

Konflikterna långt ifrån över

Det var bara under Zaher Shahs tid som kung 1933–1973, och då kanske särskilt mellan 1950–1960-talen, som den afghanska regeringen lyckades med att genomföra reformer utan att orsaka starka reaktioner. Det berodde främst på att reformerna genomfördes på ett begränsat och försiktigt sätt, med fokus på Kabul och andra större städer.

Det är svårt att sia om hur den pågående konflikten ska sluta. På ena sidan finns den afghanska regeringen, USA och andra internationella makter, och på den andra finns Taliban och andra grupper som deltar i upproret. De samtal man har försökt föra med taliban-rörelsen har gått i stå, samtidigt som den stora majoriteten utländska stridande trupper ska ha lämnat landet 2014. Det innebär att den afghanska armén och polisen tar över säkerhetsansvaret och därmed bekämpandet av upproret. Försöket att bygga en någorlunda fungerande stat med internationell assistans har hittills inte lyckats. Detta eftersom korruption, ineffektivitet och maktmissbruk har tillåtit breda ut sig, något som också har gynnat upprorsrörelsen. Det nya ledarskapet med presidenten Dr. Ashraf Ghani och Dr. Abdullah Abdullah som premiärminister, kommer att arbeta i en svår uppförsbacke med många fallgropar – förutsatt att de alls har som ambition att få ordning på statens institutioner. Vad som är definitivt obestridligt i denna komplicerade situation är att konflikten mellan centralmakten och befolkningen samt mellan modernism och traditionalism i Afghanistan är långt ifrån över. Den kommer med största sannolikhet att fortsätta bortom den översködliga framtiden. ♦

1. De som suttit mindre än en månad är ej medräknade.